

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВІРНИХ АНТОНІМІВ-СУБСТАНТИВІВ У „КНИЗИ ПРИПОВІСТОК СОЛОМОНОВИХ”

Гафія Василевич. Семантико-стилістичні особливості словотвірних антонімів-субстантивів у „Книзі Приповісток Соломонових”.

У статті досліджено словотвірні антоніми-субстантиви, проаналізовано їхнє семантико-стилістичне протиставлення у „Книзі приповісток Соломонових”. Простежено взаємодію словотвірних компонентів у структурі антонімічних пар у художніх мікротекстах, що становлять образний орнамент приповісток.

Ключові слова: *приповідки Соломона, субстантиви, антонімічні пари, антитеза, семантика, словотвір.*

Гафия Василевич. Семантико-стилистические особенности словообразовательных антонимов-субстантивов в „Книге Притчей Соломоновых”.

В статье исследуются словообразовательные антонимы-субстантивы, анализируется их семантико-стилистическое противопоставление в „Книге Присказок Соломоновых”. Прослеживается взаимодействие словообразовательных компонентов антонимических пар в художественных микротекстах, которые становятся образным орнаментом присказок.

Ключевые слова: *присказки Соломона, субстантивы, антонимические пары, антитеза, семантика, словообразование.*

Hafiya Vasylevych. Semantic and Stylistic Features of Word-Formation of Substantivized Antonyms in „Book of Proverbs”.

The word-formations of substantivized antonyms are investigated in this paper, their semantic and stylistic contrasting is analysed in „Book of Proverbs”. Cooperation of word-formation components is traced in the structure of antonymous pairs in the text that present the vivid decorative element of proverbs.

Keywords: *proverbs of Solomon, substantives, antonymous pairs, antithesis, semantics, word-formation.*

Сучасна лінгвістика відзначається спрямованістю на розв'язання комплексних проблем, серед яких важливе місце посідають дослідження системних зв'язків лексичної, словотвірної та інших підсистем мови. Одним із найважливіших виявів системності в мові є співвідносна протилежність елементів мови, тобто антонімічні відношення.

Поняття антонімії, тобто протиставлення, закладені уже в самій світобудові: починаючи від двох півкуль головного мозку людини й завершуючи антиноміями навколишнього простору, часу, духовного й матеріального світів. Отож вивчення антонімічних відношень з різноманітних поглядів є завжди актуальним, оскільки вони не лише розкривають специфіку організації мовної системи, а й проєктуються на закономірності концептуальної картини світу.

Особливо актуальним залишається дослідження антонімії крізь призму словотвірного рівня мови, де вияви антонімічності мають свій специфічний характер. У нашому випадку йдеться про словотвірні антоніми-субстантиви у художньому мовленні „Книги Приповісток Соломонових”, переклад якої здійснив П. Куліш. Вона становить третю із п'яти книг поезії Старого Завіту, які сповнені поетичного пафосу і мають повчальний зміст [2].

У різних україномовних перекладах Біблії (їх на сьогодні п'ять) афоризми царя Соломона називаються неоднаково. Так, професор Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) дав назву „Книга приказок Соломонових”, однак у самому тексті під час аналізу він часто послуговується і словом „приповісті”. Патріарх Філарет (Денисенко) у своєму перекладі Святого Письма назвав її „Книга притч Соломонових”. Останній переклад Біблії, здійснений священиком Рафаїлом Турконяком з російського синодального видання, має назву „Книга Приповістей Соломонових”. Ці афоризми Соломона у давньому світі вважали творами про мудрість і були близькими до того, що ми називаємо філософією. Вони мають глибокий релігійний характер і духовність та покликані навчати людей вірити в Бога і вірити Богові. Більшість із них спрямовані на моральне вдосконалення людини з метою збудження її релігійних почуттів.

У побудові своїх афоризмів Соломон щедро використав протиставлення, форму антитези. Автор часто хвалить тих, хто є досить смиреним і прагне навчатися уроків із життєвого досвіду, на противагу тим, хто є настільки самовпевненим і нерозумним, що продовжує наполегливо робити ті ж самі помилки у житті. Приповідки мали на меті навчити кожного проникливості,

мудрості, щоб бути спроможним приймати правильні рішення, моральні та відповідальні. І хоча ці приповідки стосуються найрізноманітніших аспектів життя та віри, їхню сутність можна зрозуміти в таких словах: „Дай науку мудрому, – зробиється ще премудрійшим, в мудрий праводушного, а він своє знання примножить” [5, с. 577, 9: 9]. (Далі посилання на приповідки подаються у круглих дужках, де вказується сторінка, глава і порядковий номер).

Серед багатого арсеналу мовних засобів (лексичних і граматичних, нейтральних і стилістично забарвлених) важливе значення має також антонімія словотворчих засобів. Такі словотвірні антоніми створюють різкий контраст, передаючи певні ознаки й характеристики людей, специфіку стосунків між ними. Наприклад: *Думки у праведних – про те, що правда, а задуми безбожних – зрада* (с. 578, 12:5); *Безбожний! не задумуй лиха на домівку праведного й не пустиш місця спокою його* (с.588, 24:15); *В безумного в устах – бич гордині; мудрих же уста оберігають їх* (с. 580, 14:3). У людській свідомості тісно пов'язані між собою оцінки „добре” і „погано”, поняття *добро* і *зло*. Проникливими є спостереження та глибокий аналіз змісту двох морально-етичних і філософських понять **добро** і **зло**, які є „надзвичайно емкими і поліфункціональними”, на матеріалі найавторитетніших джерел мудрості – Біблії і народної мови – професора Н. Бабиц [1, с. 138–147]. Вони стали відображенням різних сфер життєдіяльності, взаємовідносин між людьми: „Нагромаджуючи знання про навколишній світ, зберігаючи життєвий досвід народу, мова становить важливий складник його духовності”, є явищем „людської культури, в якому віддзеркалюється і найдовше зберігається світ поетичних уявлень народу” [4, с. 118].

Значна частина приповісток спрямована на моральне вдосконалення людини. У побудові цих шедеврів Соломон щедро використав протиставлення, вагоме місце серед яких займають субстантиви-антоніми. Своєрідність словотвірної антонімії полягає в тому, що вона не обмежується однотипними словотвірними моделями на зразок *праведний – безбожний, мудрий – безпутний*, а паралельно вживаються субстантиви в однині й множині на зразок *праведний – безбожні, лінивий – трудящі*, дві форми тільки у множині, наприклад, *праведні – ледачі, мудрі – безумні*. Як зазначає М. Скаб, „атрибутивний зміст субстантивів залишається визначальним у їх семантиці”, а первинна прикметникова семантика залишається актуальною і при використанні їх як субстантиватів, однак „атрибутивний зміст все ж зазнає певних трансформацій” [7, с.115–116]. За нашими спостереженнями, антоніми-субстантиви мають, як правило, характер протиставлення, антитези і служать стилістичним засобом вираження контрасту, наприклад: *Світло праведних весело горить, у безбожних же свічник потухає* (с. 579, 13:9); *В розумного мудрість – перед очима, дурного ж очі – на кінці землі її вбачають* (с. 583, 17:24). Як зауважив Д. Гринчишин, „між субстантивацією і фразеологією існує тісний взаємовплив і взаємодія, а саме: фразеологія закріплює результати субстантивації, субстантивовані ж слова сприяють формуванню фразеологізмів” [3, с. 46].

Субстантиви представлені у „Книзі Приповісток Соломонових” значною кількістю опорних антонімічних пар, що дають змогу зрозуміти, як відобразилися різні сфери духовного життя людей та їхні взаємовідносини. Найчисленнішою є антонімічна пара *праведний – безбожний*, яка, за нашими підрахунками, вживається близько тридцяти разів (а всіх уживань налічується понад 120): **Праведний щиро вникає у справу бідних, безбожний не розбирає справи** (с. 591, 29:7); **Праведний назирає дом безбожного, як безбожні попадають в нещасте** (с. 585, 21:12); **Безбожний за зло своє буде відкинен, а праведний і при смерті має надію** (с. 580, 14:32); **праведний – безбожні: Праведний їсть до сходу, а черево безбожних терпить недостачу** (с. 580, 13:25); **праведні – безбожні: Далекий Господь од безбожних, молитву ж праведних він слухає** (с. 581, 15:28); **Дожидання праведних – радість, а надія безбожних погине** (с. 577, 10:28).

Виразні антонімічні відношення встановлені між субстантивом *праведний* з іншими субстантивами, що зумовлюється полісемантичністю першої словотвірної одиниці. Як зазначає Л. М. Полюга, „полісемантичність слів та особливо їх можливість у різних контекстах залежно від метафоризації, асоціативного сприймання дійсності передавати нові семантичні відтінки, вступати в незвичні відношення, дає змогу на основі закону протиставлення виявляти нові, незвичні, основані на незагальномовних значеннях, відношення, можливі лише в одному із наведених контекстів” [3, с. 9]. Саме таким контекстом для антонімічних зв'язків лексеми *праведний* з іншими субстантивами є приповідки, у яких простежується понад десяток нетипових словотвірних пар, які характеризуються різноманітними смисловими відтінками і нашаруваннями. Це, зокрема, такі: **праведний – ледачий: В грісі в ледачого – сіль про його, а праведний – все**

веселий і радуєсь (с. 591, 29:6); **праведні – ледачі**: Як много **праведних**, – хюде веселятьсѧ; як запанують же **ледачі**, тоді народ стогне (с. 591, 29:2); **праведний – переворотний**: Бо гидує Господь **переворотним**, а з **праведним** у нього спільність (с. 573, 3:32); **праведний – дурні**: **Праведного** уста навчають – пасуть многих, а **дурні** й мруть не набравшись розуму (с. 577, 10:21).

Близькі за семантикою до наведених є антонімічні пари із першим компонентом *правий*, що ґрунтуються на протиставленні стрижневих лексем, а саме: **правий – безбожний**: Як скаломучений колодязь чи криниця, так **правий**, що тремтить перед **безбожним** (с. 589, 25:26); **правий – лукавий**: Викупом буває за **праведного безбожний**, за **правого – лукавий** (с. 585, 21:18); **праві – безбожні**: Не дасть Господь голодувати **правим**, здобутки **безбожних** Він їм вирве (с. 577, 10:3).

У ряді субстантивованих антонімів у „Книзі Приповісток Соломонових” простежуються пари, що об’єднуються загальним значенням осіб за розумовими здібностями. Такі сполуки передаються домінантами *розумний – дурний*, *мудрий – дурний*, які доповнюються ще іншими лексемами другого складника антонімічної пари. Серед них виділяємо такі: **розумний – дурний**: **Розумний** з розглядом діло робить, а **дурний** виносить на показ **дурноту** (с. 579, 13:26); **Розумного** докір більше доймає, ніж **дурного** сто ударів (с. 582, 17:10); **розумний – безумний**: Криниця жизняна – розум у **розумних**, а ученість **безумних** – дуруці (с. 582, 16:22); Чинити зло – **безумному** забава, **розумний** же її у мудрості знаходить (с. 577, 10:23); **зрадливий – розумний**: Як карають **зрадливого**, то й неук зрозуміє, а як **розумного** навчають, він приймає науку (с. 585, 21:11); **розумні – невіжі**: **Невіжі** унаслідую **дурноту**, **розумні** же квітчаються знанням (с. 580, 14:18); **тямущий – безумний**: **Тямущий** злого, знай, опасливо боїтьсѧ, **безумний** же буйний і надієн сам на себе (с. 580, 14:16); **мудрий – дурний**, **мудрі – дурні**: Що **мудрий** знає, те він ховає, уста же **дурного** – се близька погибель (с. 577, 10:14); Хто братаєсь із **мудрими**, буде й сам **мудрий**, хто ж заходить у дружбу з **дурними**, – зледачіє (с. 580, 13:20); **мудрий – безумний**, **мудрі – безумні**: **Мудрий** приймає серцем заповіді, а **безумний** устами спотикаєтьсѧ (с. 577, 10:8); В **безумного** в устах – бич гордині; **мудрих** же уста оберігають їх (с. 580, 14:3); Уста **мудрих** ширять знаннє, та не так серце **безумних** (с. 581, 15:7).

Простежуємо словотвірні антонімічні пари простежуються зі значенням осіб за соціальним становищем, що репрезентуєтьсѧ протиставленнями *бідний (убогий) – багатий*. Їхнє значення привноситься невеликим контекстом, пов’язаним зі ставленням один до одного через спілкування, що нашаровуєтьсѧ зневагою, погордою багатих до бідних. Наприклад: **бідний – багатий**: **Бідного** не любить навіть рідня його, а в **багатого** повно приятелів (с. 580, 14:20); **убогий – багатий**: **Убогий**, благаючи, говорить; **багатий** промовляє згорда (с. 583, 18:23); **убогий – багач**: **Убогий** в своїй ненависті лучший, аніж **багач** із ложними устами, а до того **дурний** (с. 584, 19:1); **убогий – багатший**: Хто кривдить **убогого**, щоб умножити своє багатство, той віддасть ще **багатшому** й збідніє (с. 586, 22:16).

Поодинокими є антонімічні пари на позначення осіб певного віку. Вживаючись в однині і множині, вони мають узагальнено-особове значення без вказівки на стать: **молоді – старі**: Слова **молодих** – їх сила, а окраса **старих** – їх сивий волос (с. 585, 20:29); **малий – старий**: Настав на добру путь **малого**, – а й **старим** він не зверне з неї (с. 586, 22:6).

У приповідках простежуютьсѧ ще такі субстантиви-антоніми, які в загальноновживаній мові позбавлені антонімічних зв’язків, тобто вони становлять антонімічні пари тільки у певному контексті і є контекстуальними антонімами. Наведемо приклади: **дурний – значний**: **Дурному** не личить поважна мова, тим менше **значньому** уста неправдиві (с. 582, 17:7); **бідні – деруни**: І **бідні**, і **деруни** помішані з собою, та обох їх очам дає Господь світло (с. 592, 29:13); **ледачі – невинні**: Гидота Господу задуми **ледачих**, слова ж **невинних** любі йому (с. 581, 15:26); **добрий – грішник**: **Добрий** і внукам зоставляє достатки, а багатства **грішника** передержуютьсѧ для **праведного** (с. 580, 13:22); **довготерпеливий – силач**: **Довготерпеливий** дужчий від **силача**; себе гамувати – се більш, ніж місто звоювати (с. 582, 16:32).

Цікавою у словотвірному відношенні групою антонімів є пари, у яких поєднуються відприкметникові субстантиви із похідними іменниками. На нашу думку, такому явищу слід завдячувати україномовному перекладу Біблії Пантелеймоном Кулішем, який плідно працював над удосконаленням та збагаченням рідної мови. Найчастіше простежуютьсѧ іменники із суфіксами *-ик, -ник, -ач, -ар, -ун* та інші. Більшість із них мотивовані прикметниками із загальним значенням „носій ознаки”. Вони називають особу за характером діяльності, соціальним станом, розумовими здібностями, особливостями поведінки та деякими іншими ознаками [8, с. 109]. Наведемо деякі приклади: **праведний – безбожник**: **Праведний** повік не схитнетьсѧ, **безбожники** ж не поживуть

на землі (с. 577, 10:30); **Праведний** ненавидить кожне слово, а **безбожник** соромить і безчестить (с. 579, 13:5); **праведний – беззаконники: Праведному** біди ніякої не буде, а в **беззаконників** нещастя буде повно (с. 579, 12:21); **праведний – лиходій: Правий суд** – се радість **праведному**, а страх **лиходієві** (с. 585, 21:15); **Праведні – недоумки: Недоумки** з гріха сміються, а між **праведними** – ласкавість (с. 580, 14:9); **покірні – недовірки: З недовірків** Господь сміється, **покірним** же дає він благодать (с. 573, 3:34); **безбожний – праведник: Доробок праведного** – дерево життя. Така відплата **праведникові** (вже) на землі, а тим більше **безбожному** й **грішникові** (с. 578, 11:30); **безвинний – беззаконник: Безвинному** дорога Господня – твердиня, а страх **беззаконникам** (с. 577, 10:29); **безвинний – грішник: Безвинного** в путях пильнує правда, а **грішника** губить без божество (с. 579, 13:6); **правдивий – беззаконники: Правдивого** рятує з біди правда його, а **беззаконників** спіймає їх беззаконність (с. 578, 11:6); **бідний – багач: Багач і бідний** стрічаються все з собою; того й сього створив Господь однако (с. 586, 22:2); **мудрий – пустун: Коли ти мудрий**, то мудрий еси собі на користь; коли ж **пустун** ти, тобі від сього шкода (с. 577, 9:12); **мудрі – ледар: Не любить ледар** тих, хто його картає та до **мудрих** він також не підійде (с. 581, 15:12); **мудрі – неуки: У серці в мудрого** мудрість спочиває, та й між **неуками** дає про себе знати (с. 580, 14:33). Як видно з наведених прикладів, семантичне наповнення антонімічних пар є багатоаспектним, їм властивий високий ступінь абстрагованості семантики, що дає змогу глибше зрозуміти мікротексти приповісток. У кожній із наведених життєвих ситуацій по-своєму визначаються морально-етичні цінності або їхні антиподи.

Із погляду перекладу Святого Письма оригінальними сполуками є поєднання субстантивів-прикметників з описовими формами, які виступають антитезою в незначній кількості приповісток, а саме: **розумні – ті, що без ума: Розумні** одержать славу, а **тих, що без ума**, ганьба укріє (с. 573, 3:35); **Ліпші щирі догани від люблячого**, аніж **зрадливі поцілуї від того, що ненавидить** (590, 27:6); **Добрязий** знайде в Господа ласку, а **чоловіка підступного** осудить (с. 578, 12:2); **В нещасного** всі дні сумні, у **кого ж серце веселе**, тому **щодня гостина** (с. 581 15:15); **Лінивому** свого влову не жарити, а **добро людини роботящої** має велику ціну (с. 579, 12:27).

Серед субстантивів-антонімів від інших частин мови простежуються лише такі: *той – другий, той – інший*. Проілюструємо: **Той** силе щедро, і йому ще прибуває, а **другий** на міру скупий, та й все **біднішає** (с. 578, 11:24); **Той** за багато себе скрізь себе виставляє, а **справді** він нічого не має; **інший** видає себе за **бідного**, а він **пребагатий** (с. 579, 13:7). У цих прикладах вони виступають поширеними антитезами за рахунок семантичного навантаження усього мікротексту приповісток.

Словотвірні антоніми у „Книзі Приповісток Соломонових” у перекладі П. Куліша служать художньо-зображальними засобами протиставлення різноманітних понять, які відповідають певному змісту явищ і реалій навколишнього світу. Вони різняться семантичним забарвленням, стилістичною характеристикою, емоційно-оцінними компонентами. Словотвірні антоніми, як засвідчив досліджуваний матеріал, мають виразний словотвірний статус, однак сфера словотвірної антонімії залишається ще недостатньо вивченою і потребує досліджень у сфері типології антонімічних відношень у словотворі, контекстуального вияву словотвірної антонімії у художніх текстах різних жанрів тощо.

Література

1. Бабич Н. Магія слова для всього живого: Мовно-народознавчі наукові студії / Надія Бабич. – Чернівці : Букрек, 2012. – 384 с.
2. Горбач О. Мовостиль новітніх перекладів Св. Письма на українську народну мову 19-20 вв. / Олекса Горбач // Праці наукового конгресу в тисячоліття хрещення Руси-України. – Т.1. – Збірник мовознавчої комісії. – Мюнхен, 1988. – С. 29–98.
3. Гринчишин Д. Г. Явище субстантивізації в українській мові / Д. Г. Гринчишин. – К. : Наукова думка, 1985. – 112 с.
4. Єрмоленко С. Мова і українознавчий світогляд: [монографія] / Світлана Єрмоленко. – К. : НДУ, 2007. – 444 с.
5. Книга Приповісток Соломонових // Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. – Відень, Біблійне тов-во, 1903. – Перевидання: Київ: Видавничий дім „Простір”, 2010. – С. 570–593.
6. Полюга Л. М. Словник антонімів / Л. М. Полюга. – К. : Рад. школа, 1987. – 174 с.
7. Скаб М. Граматика апеляції в українській мові / Мар'ян Скаб. – Чернівці : Місто, 2002. – 272 с.
8. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наукова думка, 1979. – 407 с.
9. Сьвяте Письмо Старого і Нового Завіту. – Відень, Біблійне тов-во, 1903. – Перевидання: Київ: Видавничий дім „Простір”, 2010. – С. 570–593.